

Iz djela *Metafizika*

Izvornik: A. G. Baumgarten, *Metaphysica*, Editio VII, Halle, 1779
(pretisak: Hildesheim, 1963).

Prijevod: Damir Barbarić

Napomena:

U prijevodu su, iz razloga preglednosti i lakše čitljivosti, ispuštene oznake paragrafa, pomoću kojih autor u originalnome tekstu upućuje na ostala srodna i odgovarajuća mjesta u *Metafizici*. Te upute ovdje i tako ne bi bile od koristi, budući da se najveći dio oznaka odnosi, što je razumljivo, na tekst koji ovdje nije preveden. – Oznakom [] u prijevodu obilježene su umetnute prevoditeljeve riječi kojima se pokušava pouzdanije približiti smisao originala.

METAFIZIKA, DIO III.

PSIHOLOGIJA

Prolegomena

§ 501

Psihologija je znanost općenitih priroka duše.

§ 502

Budući da psihologija sadrži prva načela teologije, estetike, logike, praktičkih znanosti, s razlogom se pribraja metafizici.

§ 503

Psihologija svoje iskaze izvodi 1) поближе iz iskustva, *empirijska*, 2) iz pojma duše duljim nizom zaključaka, *racionalna*.

POGLAVLJE I: EMPIRIJSKA PSIHOLOGIJA

Odsjek I: Postojanje duše

§ 504

Ako ima nešto u biću što sebi može biti svjesno bilo čega, to je *duša*. U meni postoji ono što sebi može biti svjesno bilo čega. Dakle, u meni postoji duša (ja duša postojim).

§ 505

Mislim, te se mijenja moja duša. Dakle su misli pripatci moje duše, od kojih barem neki imaju dovoljan razlog u mojoj duši. Dakle je moja duša sila.

§ 506

Misli su predstave. Dakle moja je duša predstavljajuća sila.

§ 507

Moja duša misli barem neke dijelove ove sveukupnosti. Dakle je moja duša predstavljajuća sila ove sveukupnosti, barem djelomično.

§ 508

Mislim poneka tijela ove sveukupnosti i njihove promjene, od ovoga manje [promjena], od onoga više, od jednoga ponajviše njih, i to posljednje jamačno je moj dio. Odatle je *moje tijelo* ono čega promjena mislim više nego bilo kojega drugog tijela.

§ 509

Moje tijelo ima u ovome svijetu određenu postavljenost, mjesto, dob, položaj.

§ 510

Ponešto mislim odjelito, ponešto zbrkano. Onaj tko zbrkano nešto misli, ne odjeljuje svoje pojmove, no ipak ih predstavlja, odnosno opaža. Jer, ako bi razlikovao oznake zbrkano predstavljanoga, odjelito bi mislio ono zbrkano predstavljeno; ako, nadalje, ne bi opažao oznake onoga zbrkano mišljenog, putem njih ne bi mogao razlikovati ono zbrkano opaženo od drugoga. Dakle onaj tko nešto zbrkano misli, zatamnjeno si predstavlja nešto.

§ 511

Jesu u duši zatamnjeni opažaji. Njihov splet naziva se *dnom duše*.

§ 512

Iz postavljenosti mojega tijela u ovoj sveukupnosti može se spoznati zašto ova opažam zatamnjenije, ona jasnije, ona odjelitije, tj. *ja predstavljam shodno postavljenosti mojega tijela* u ovoj sveukupnosti.

§ 513

Moja duša je predstavljajuća sila sveukupnosti shodno svojemu tijelu.

§ 514

Cjelovitost predstava u duši jest *cjeloviti opažaj*, a njegovi dijelovi *djelomični opažaji*, a od njih splet zatamnjenih je *polje zatamnjenosti* (tmina), koje je dno duše, splet jasnih je *polje jasnoće* (svjetla), obuhvaćajući *polja zbrkanosti, odjelitosti, podudarnosti*.

§ 515

Istinita spoznaja je stvarnost, a njezine protivnosti: nikakva spoznaja, odnosno manjak spoznaje, *neznanje*, i prividna spoznaja, odnosno *zabluda*, jesu nijekanja. Najmanja spoznaja je, [kao] jedinog najmanjeg, najmanje istinita. Dakle, što je više njih, što većih, to je istinitija, to je znatnija, dokle god ne bude, [kao] naj-

veća najviše njih najvećih, najistinitija. Stupanj spoznaje kojim spoznaje više toga jest njezino *bogatstvo* (obilje, protegnutost, punina, širina), onaj kojim manje toga, *suženost*, onaj kojim ona veća, je *značajnost* (plemstvo, veličajnost, težina, uzvišenost), kojim manja, *neznatnost* (oskudnost, malešnost). Što istinitije [predmete] spoznaja spaja što većim redom, to je istinitija, to je veća. *Spoznaja* koja usustavlja ona istinitija je *ispravna* (dobro spravljena) ona koja izlaže manje istinita je *gruba*. Veći red u spoznaji, odnosno *metoda*, je *ono metodično spoznaje* (slušateljsko, poučljivo), manji *smušenost*. Spoznaja i njezine predstave u mojoj duši jesu ili manje ili veće, te se onima koje su razlozi, *obrazloženja šire kazana*, pridaju sila i učinkovitost. Nijedna spoznaja nije potpuno neplodna, no ipak je spoznaja veće učinkovitosti, odnosno *silovitosti, snažnija*, manje [učinkovitosti], koja [je] *nemoćnost, slabija* (neznatna, lijena). Slabije predstave manje mijenjaju, kad nastanu, stanje duše, snažnije više.

§ 516

Opažaji, kad su djelomice zajedno s drugim dijelovima istoga cjelovitog [opažaja], nazivaju se *združenima*. Najsnažniji među združenim opažajima *vlada* (gospoduje u duši).

§ 517

Što više oznaka opažaj obuhvaća, to je snažniji. Odatle je zatamnjeni opažaj koji sadrži više oznaka od jasnoga od njega snažniji, zbrkani koji sadrži više oznaka od odjelitoga od njega je snažniji. Opažaji koji u sebi sadržavaju više [oznaka] nazivaju se *bremenitima*. Dakle su bremeniti opažaji snažniji. Odatle ideje imaju veliku silovitost. Izrazi bremenita značenja jesu *naglašeni* (emfaze). Znanost o njima je *emfazeologija*. Vlastita imena imaju nemalu snagu.

§ 518

Stanje duše u kojemu su gospodujući opažaji zatamnjeni je *carstvo tmina*, ono u kojemu vladaju jasni je *carstvo sujetla*.

Odsjek II: Niža spoznajna sposobnost

§ 519

Moja duša nešto spoznaje. Dakle ima *spoznajnu sposobnost*, tj. onu da nešto spoznaje (razum u širem smislu).

§ 520

Moja duša nešto spoznaje zatamnjeno, nešto zbrkano. No, ako je ostalo jednako, opaža li stvar, i to nju različitu od drugih, opaža više nego kad stvar opaža, ali je ne razlikuje. Dakle, ako je ostalo jednako, jasna spoznaja veća je od zatamnjene. Stoga je zatamnjenost manji, a jasnoća veći stupanj spoznaje, te je iz tog razloga zbrkanost manja, odnosno niža, a jasnoća veća, odnosno viša. Odatle je *sposobnost* da se nešto spozna zatamnjeno i zbrkano, odnosno neodjelito, *niža spoznajna* [sposobnost]. Dakle moja duša ima nižu spoznajnu sposobnost.

§ 521

Neodjelita *predstava* zove se *osjetilnom*. Dakle, sila moje duše predstavlja putem niže sposobnosti osjetilne opažaje.

§ 522

Predstavljam si nešto tako da su neke značajke toga jasne, neke zatamnjene. Takav opažaj, ukoliko [su] jasne oznake, odjelit je, ukoliko su zatamnjene, osjetilan. Stoga je odjelit [onaj opažaj] kojemu je primiješano nešto zbrkanosti i zatamnjenosti i osjetilan [je onaj] u kojemu jest nešto odjelitosti. Ovaj biva svojom lošijom stranom oblikovan putem niže spoznajne sposobnosti.

§ 523

Oznake predstave su ili posredne ili neposredne. Samo ove [druge] uzimaju se u obzir pri sudu o jasnoći u nekom opažaju.

§ 524

Oznake opažaja su ili dovoljne ili nedovoljne, ili apsolutno nužne ili u sebi slučajne, ili apsolutno nepromjenljive i postojane ili u sebi preinačive, odnosno promjenljive. Od tih one prve bivaju nerijetko, shodno izvrsnosti, jedine nazivane oznakama.

§ 525

Oznake predstave su ili niječne ili stvarne. Onaj [opažaj] koji ima prve naziva se *niječnim opažajem*, onaj koji potonje, *potvrdnim opažajem*. Niječni opažaji bili bi ili u *potpunosti* takvi, oni čije bi pojedinačne oznake bile niječne, kojima se ne bi ništa opažalo, ili su *djelomično* takvi, oni čije su poneke oznake niječne, bilo istinski bilo prividno.

§ 526

Od oznaka neke su plodnije i trudnije od drugih, i one dostatne su u odnosu spram nedostatnih oboje od toga.

§ 527

Lako je ono za ozbiljenje čega su nužne malene sile; ono za što se zahtijevaju veće sile jest *teško*. Stoga je *izvjesnom subjektu lako* ono za ozbiljenje čega je nužan neznatan dio sila kojima on raspolaze; *izvjesnom subjektu teško* jest ono za ozbiljenje čega se zahtijeva veliki dio sila kojima ta supstancija raspolaze. Dakle lakoća i teškoća prihvaćaju stupnjeve.

§ 528

Najmanje jasan je onaj opažaj čije su oznake dovoljne samo za to da ga uz najveću teškoću razlikuju od jednog jedinog, [od njega] najrazličitijeg. Što od više njih dakle, što od istijih, što lakše uzmažem razlikovati opažaj, to mi je on jasniji, dokle mi ne bude najjasniji onaj kojega od svih, čak i onih ponajviše istih, uzmažem najlakše razlikovati. Najmanje je zatamnjena ona predstava čije oznake nisu dovoljne da bi je se od samo jedne jedine najistije najlakše razlikovalo. Što od više njih dakle, što od različitijih, što

većom upotrebljenom silom se ipak opažaj ne može razlikovati, to je veća njegova zatamnjenost: dok mi ne bude najzatamnjeniji onaj koji se ni od jednog, čak ni najrazličitijeg, uz upotrebu sve moje sile, ne može razlikovati.

§ 529

Ono što opažam jasnije od drugih, na to *pazim*; ono što od drugih zatamnjenije, *odvlačim se od toga*. Dakle imam sposobnost pažnje i odvlačenja, ali ograničenu, te stoga obje samo u izvjesnome stupnju, ne najvišemu. Što se više ograničenoj kolikoći oduzme, to je manji preostatak. Dakle, što više pazim na neku stvar, to manje mogu paziti na druge: dakle snažniji opažaj, zaposjedajući na neki način pažnju, zatamnjuje onaj slabiji, odnosno čini da se od slabijega odvlači.

§ 530

Opažaj koji osim oznaka na koje među njegovim oznakama najviše pazim sadrži i druge manje jasne, *spleten* je. Onaj splet oznaka *spletene misli* na koji među oznakama najviše pazim zove se prvotni opažaj, a splet manje jasnih oznaka [zove se] *pripadan* (drugotni) *opažaj*. Stoga je spleteni opažaj cjelokupnost prvotnog i pripadnog opažaja.

§ 531

Stavi dvije jasne misli s po tri oznake, ali da u jednoj budu jasne [one iste] koje su u drugoj zatamnjene, prva će biti jasnija. Dakle, jasnoća opažaja uvećava se jasnoćom oznaka, prema različnosti, podudarnosti itd. Stavi dvije jasne misli s jednako jasnim oznakama, od kojih neka tri budu u jednoj, a šest neka ih bude u drugoj; potonja će biti jasnija. Dakle množinom oznaka uvećava se jasnoća. *Jasnoća* koja je veća jasnoćom oznaka može se zvati *napregnuto* većom, množinom oznaka *protegnuto* većom. *Protegnuto* jasan opažaj je *živahan*. *Živahnost misli i besjede* je *blještavost* (sjajnost), čega je protivnost *suhoparnost* (bodljivak rod mišljenja i kazivanja). Objе su te jasnoće *prozirivost*. Stoga je prozirivost ili živahna ili razumska, ili pak oboje od toga. *Opažaj* kojeg se snaga pokazuje u tomu da biva spoznata istina drugoga

opažaja je *dokazujući*, kao i *njegova snaga*, onaj čija snaga čini drugog jasnim je *objašnjavajući* (razjašnjujući), kao i *njegova snaga*, onaj čija snaga čini drugog živahnim je *slikovit* (oslikavajući), kao i *njegova snaga*, onaj čija snaga čini drugog odjelitim je *razrješujući* (razvijajući), kao i *njegova snaga*. Svijest istine je *izvjesnost* (subjektivno gledana). Osjetilna izvjesnost je *nagovorenost*, razumska je *uvjerenost*. Onaj tko misli stvar i njezinu istinu, ako je ostalo jednako, misli više toga no onaj tko misli samo stvar. Stoga je izvjesna *misao* i *spoznaja*, ako je ostalo jednako, veća od *neizvjesne*, koja nije izvjesna. Osobito neizvjesna spoznaja je *površna*, a odatle je ona koja je izvjesna, kako se to zahtijeva, *temeljita*. Što je spoznaja jasnija, što je živahnija, što je odjelitija, što je izvjesnija, to je veća. *Opažaj* koji kao popratnost ima izvjesnost drugog je, kao i *njegova snaga*, ili *nagovorani* ili *uvjerljiv*. Izvjesna prozirivost je *bjelodanost*.

§ 532

Kako protegnuto tako i napregnuto jasniji [opažaji] mogu biti osjetilni, i tada je živahni savršeniji od manje živahnoga. Živahniji može biti snažniji od napregnuto jasnijega opažaja, čak i onda kad je ovaj odjelitiji.

§ 533

Znanost osjetilnog spoznavanja i izlaganja je *estetika* (logika niže spoznajne sposobnosti, filozofija gracija i muza, niža gnoseologija, umijeće lijepog mišljenja, umijeće analognog uma).

Odsjek III: Osjetilo

§ 534

Mislim svoje sadašnje stanje. Dakle predstavljam svoje sadašnje stanje, tj. *zamjećujem*. Predstave mojega sadašnjeg stanja, odnosno *zamjedbe* (pojavljivanja), jesu predstave sadašnjega stanja svijeta. Dakle, moje se zamjećivanje pobuđuje duševnom silom predstavljanja, shodno postavljenosti mojega tijela.

§ 535

Imam sposobnost zamjećivanja, tj. *osjetilo*. *Osjetilo* predstavlja ili stanje moje duše, *unutrašnje*, ili stanje mogega tijela, *vanjsko*. Stoga je *zamjedba* ili *unutrašnja*, putem unutrašnjeg osjetila (svijest u strožem smislu), ili *vanjska*, pobuđena vanjskim osjetom.

§ 536

Dijelovi tijela s čijim odgovarajućim gibanjima zajedno postoji vanjska zamjedba jesu *osjetila* (organi osjetâ). Putem njih imam sposobnost zamjećivanja 1) svakog tijela koje dotiče moje, *opip*, 2) svjetla, *vid*, 3) zvuka, *sluh*, 4) isparavanja tijelâ koja se uzdižu do nosa, *miris*, 5) soli rastvorene unutrašnjim dijelovima ustiju, *okus*.

§ 537

Što prikladnije biva giban organ osjetâ, to je snažnija, to je jasnija zamjedba; što manje prikladno, to je slabija, to je zatamnjenija vanjska zamjedba. Mjesto u kojemu sastojci [stvari] još mogu organ osjeta gibati tako odgovarajući da budu zamijećeni, jest *okrug zamjećivanja*. Najviše odgovarajuće mjesto u okrugu zamjećivanja je *točka zamjećivanja*.

§ 538

Što su ona zamijećena manja, što su udaljenija od točke zamjećivanja, to zatamnjenija, to slabija je njihova zamjedba, dok je to snažnija, to jasnija, što je bliža točki zamjećivanja, što su veća ona zamijećena.

§ 539

Najmanji osjet bio bi onaj koji bi jedno jedino najbliže i najviše odgovarajuće sadašnje predstavljao u najmanjem stupnju istine, svjetla i izvjesnosti. Stoga, što više njih, što manja, što udaljenija, što manje odgovarajuće organ gibajuća predstavlja što istinitije, jasnije, izvjesnije, to je veći.

§ 540

Veći se *osjet* naziva *oštrim*, manji *tupim*. Što podobniji odgovarajućem gibanju organi osjetâ ili jesu ili bivaju podešeni, to oštrij ili je ili se više izoštrava vanjski osjet. Što nepodobniji ili jesu ili bivaju podešeni osjetilni organi, to tuplji ili jest ili se više otupljuje vanjski osjet.

§ 541

Zakon zamjećivanja je: kao što stanja svijeta i moja stanja slijede jedna za drugima, tako se uzajamno slijede predstave onih koja su sada. Odatle i pravilo unutrašnje zamjedbe: kao što jedna druge slijede stanja moje duše, tako se slijede uzajamno predstave onih od njih koja su upravo sada; i pravilo vanjske zamjedbe: kao što slijede jedna za drugima stanja mogega tijela, tako se slijede uzajamno predstave onih upravo sadašnjih.

§ 542

Zamjedbama pripada velika silovitost u odnosu na druge pojedinačne opažaje. Stoga zamjedbe zatamnjuju druge pojedinačne. Ipak može više drugih, uzetih zajedno, postati snažnije od jedne ili druge, osobito slabije zamjedbe, te je s druge strane opet zatamniti. Još mnogo više može jedna zamjedba biti zatamnjena drugom snažnijom, ili mnogim drugima pojedinačnima slabijima, no zajedno uzetima ipak snažnijima.

§ 543

Vanjska zamjedba biva lakšom 1) ako su organi valjano priređeni, 2) ako se okragu zamjećivanja, pače 3) koliko je moguće, točki, 4) tijelo primiče podobnije za odgovarajuće pobuđivanje gibanja u organu i kakvoćom i 5) kolikoćom; 6) ako bivaju spriječene ne samo snažnije raznorodne zamjedbe, nego i 7) one predstave koje su pojedinačno, doduše, ponešto slabije, ali mnoge, pače 8) i druge, barem one raznorodne. Spriječena biva vanjska zamjedba 1) sprečavanjem osjetilnoga organa da ne bude giban odgovarajućim načinom, 2) barem činjenjem toga da bude manje giban, 3) udaljavanjem onog osjetivog, 4) umnjivanjem, 5) posvemašnjim

sprečavanjem toga da postane prisutno, 6) pobuđivanjem snažnije zamjedbe, 7) raspršivanjem pažljivosti putem više zamjedbi ili 8) više drugih predstava, tako da, premda su pojedinačno slabije, ipak ujedno uzete zatamnjuju onu zamjedbu koju treba spriječiti.

§ 544

Budući da pojedinačnosti ovoga svijeta, stoga i one posvemašnje određene, osjeti predstavljaju kao takve, dakle u sveopćoj povezanosti, a povezanosti, osobito one odnošajne, ne mogu biti predstavljene bez obih povezanih, to se u svakoj zamjedbi predstavljaju one pojedinačnosti koje su povezane s osjetom, odnosno s onim što se zamjećuje, no ne jasno, stoga najvećim dijelom i najviše toga zatamnjeno. Dakle je u svakoj zamjedbi nešto zatamnjenoga, stoga je čak i u odjelitoj zamjedbi uvijek primiješano ponešto zbrkanosti. Odatle je svaka zamjedba osjetilni opažaj koji mora biti oblikovan nižom spoznajnom sposobnošću. A budući da putem osjetila jasna spoznaja jest *iskustvo*, *estetika* uspoređivanja i izlaganja iskustva je *empirijska*.

§ 545

Obmane osjetâ su lažne predstave ovisne o osjetima, i to ili same zamjedbe, ili zaključci kojima je premisa zamjedba, ili opažaji što ih se, neopaženom pogreškom, drži zamjedbama.

§ 546

Kako same zamjedbe predstavljaju sadašnje stanje tijela, ili duše, ili obojega, to jednako tako unutrašnje kao i vanjske opažaju ona zbiljska, stoga i moguća, i to baš ovoga svijeta, te su dakle one najistinitije one cjelokupnoga svijeta, i u njima nema nikakve obmane osjetâ. Ako bi dakle obmana osjetâ bila zaključak, njezina se pogreška skriva ili u obliku ili u drugoj premisi; a ako bi bila opažaj pripadan drugome rodu, neopaženom pogreškom držan zamjedbom, dvostruka je zabluda, potekla iz brzopletosti onoga tko prosuđuje, no takva da se ipak može lako svesti na drugi slučaj.

§ 547

Opsjene su smicalice kojima se obmanjuju osjeti. Ako iz njih nastaju obmane osjetâ, *učinkovite* su, ako ne, *neučinkovite*. Što je netko dakle više obuzet mnogim predrasudama koje imaju zajedničko obilježje sa zamjedbama, što se manje čuva od neopažene pogreške, to više mogu kod njega opsjene biti učinkovite. Kod onoga koji je slobodan od svih predrasuda i neopaženih pogrešaka bit će sve opsjene neučinkovite.

§ 548

Postavke „sve ono što ne iskušavam, odnosno jasno ne zamjećujem, to ne postoji”, odnosno *tomistička predrasuda*, „ili je nemoguće”, [zatim] „sve ono što je drugoj predstavi (djelomično) isto, to je sam onaj opažaj”, [i] sve ono što zajedno postoji ili sebi uzajamno slijedi, od toga jedno stvarno utječe u drugo”, odnosno sofizam „nakon toga, dakle zbog toga”, – jesu ishodišne postavke podobne za obmane osjetâ, stoga i za učinkovite opsjene.

§ 549

Iz istoga onog uzroka po kojem različiti snažniji opažaj zatamnjuje slabiji, mnogi slabiji osvjetljuju onaj snažniji. Stoga jasni snažniji opažaj koji slijedi za slabijim opažajem nekog predmeta i od njega je različit, biva, samim tim što je nov, jače priopažen u polju jasnih opažaja. Dakle jasna snažnija zamjedba koja slijedi za različitim slabijima biva samom novošću osvjetljena. Stoga stvar biva slabijim protivnostima osvjetljena. Protivnosti stavljene jedna uz drugu bivaju jače rasvijetljene.

§ 550

Ako se zamjedba, koliko se može zapaziti, posve ista nastavlja u mnogim cjelokupnim opažajima što jedan drugog zamjenjuju, u prvaj ima svjetlo novosti. Ono mu dijelom nestaje u sljedećoj, još više u trećoj, i tako dalje. Stoga, ne bude li od drugdje osvjetljena, postat će manje jasnom u drugom cjelovitom opažaju, te još manje jasnim u trećem, svagda slijedeći u takav koji je više zatamnjuje.

Dakle zamjedbe, [premda su], koliko se može zapaziti, dugo iste, bivaju zatamnjene samim vremenom.

§ 551

Zamjedbe ne traju u jednakoj silovitosti. Dakle ako su i bile naj-snažnije što mogu biti, malakšu.

§ 552

Budan sam dok izvanjski jasno zamjećujem. Kad započinem tako zamjećivati, *budim se*. Ako u onome tko je zdrav pojedinačne zamjedbe imaju uobičajeni stupanj jasnoće, kaže se [da je] *u svojoj vlasti*. Ako neke od njih postanu tako živahne da znatno zatamne ostale, *dospijeva izvan sebe* (zaboravlja se, nije pri sebi). Stanje onoga tko je unutrašnjim zamjedbama dospio izvan sebe je *ekstaza* (priviđenje, pomaknuti duh, duhovni ispad).

§ 553

Naravna ekstaza duše bit će izazvana njezinom naravi, dok će ona koja nije izazvana njezinom naravi biti mimonaravna, koja će, ne biva li izazvana sveopćom naravi, biti nadnaravna. Čudesne su ekstaze moguće, također uvjetno.

§ 554

Ako stupanj jasnoće u zamjedbama onoga koji je budan znatno opada zbog isparavanjâ što se u mozak uzdižu iz pića, on se *opija*, odnosno postaje *pijan*. Ako to isto biva od bolesti, to se stanje naziva *vrtoglavicom*, ili prostom ili mračnom, odnosno pomračnjem.

§ 555

Ako iščezavaju jasne vanjske zamjedbe, tad ili životna gibanja tijela, koliko se zapaža, ostaju gotovo ista, te *spavam* (tonem u san), ili ona također znatno malakšu, te *doživljavam nesujesticu*.

§ 556

Stanje zatamnjenih vanjskih zamjedbi, u kojem životna gibanja tijela, koliko se zapaža, ostaju gotovo ista ona koja su u stanju budnosti, je *san*, te onaj tko je u to stanje uklopljen *spava*. [Ono stanje] u kojemu i ona [tj. životna gibanja tijela] znatnije malakšu jest *nesujestica* (slom, malaksalost, kolaps). [Ono pak stanje] u kojemu bi posve iščezla, bila bi *smrt*. Dakle su *san*, malaksalost i *smrt* jedno drugome na neki način slični.

Odsjek IV: *Fantazija*

§ 557

Svjestan sam svojega prošlog stanja, odatle i prošlog stanja svijeta. Predstava prošlog stanja svijeta, odatle mojega prošloga stanja, je *fantazma* (uobraženje, prizor, prikaza). Dakle oblikujem fantazme, odnosno uobražavam, i to putem duševne sile predstavljanja sveukupnosti shodno postavljenosti mojega tijela.

§ 558

Imam sposobnost uobražavanja, odnosno *fantaziju*. A budući da su moja uobraženja opažaji stvari koje su nekoć bile sadašnje, to su [ona uobraženja] onih zamijećenih koja su, dok uobražavam, odsutna.

§ 559

Proizveden (razvijen) biva *opažaj* koji postaje u duši manje zatamnjen. Onaj koji biva zatamnjenijim, *uvija se*. Onaj koji se, nekoć uvijen, proizvodi, biva *iznova proizvođen* (ponovo se vraća). No sad, uobraženjima se proizvode zamijećeni, stoga nekoć proizvedeni a potom uvijeni. Dakle fantazijom bivaju iznova proizvođeni opažaji, i nema ničega u fantaziji što nije ranije bilo u osjetu.

§ 560

Gibanja mozga koja postoje ujedno s duševnim predstavama što slijede jedna drugu zovu se *tvarnim idejama*. Stoga jesu stvarne ideje u tijelu duše koja zamjećuje ili uobražava.

§ 561

Uobrazilja i zamjedba jesu onih pojedinačnih, stoga onih što su usustavljena u sveukupnu povezanost. Odatle zakon uobrazilje: opazi li se ideja djelomičnoga, nailazi [i ona] njegove cjelokupnosti. Ta se postavka naziva i združivanjem ideja.

§ 562

Budući da predstavljam, stoga i uobražavam, shodno postavljenosti mojega tijela, a ona pak što ih izvanjski zamjećujem bliža su tijelu od onih što ih uobražavam, očito je zašto ova mogu biti jasnija i snažnija od onih. Štoviše, jer zamjedbe, postojeći zajedno s uobraženjima, njih čak još zatamnjuju, to ništa ne uobražavam tako jasno kao što sam zamjećivao, no ipak tako da stupanj jasnoće u uobrazilji ovisi o stupnju jasnoće u zamjedbi.

§ 563

Ona koja sam češće zamjećivao, češće iznova proizvodio, dijelovi su većeg broja cjelovitih ideja no ona koja [sam] rjeđe [zamjećivao i iznova proizvodio]. Dakle se fantazme onih prvih opažaju u većoj povezanosti s više pripadnih oznaka no [fantazme] ovih drugih, te su stoga te protegnuto jasnije, odnosno živahnije. Ona koja sam rjeđe zamjećivao, rjeđe iznova proizvodio, imaju, iz razloga protivnih protivnosti, bivaju li zamjećivana, veće svjetlo novosti od onih koja [sam] češće [zamjećivao i iznova proizvodio]. Dakle zamjedbe onih rjeđe zamjećivanih i iznova proizvedenih su, ako je ostalo jednako, živahnije od [zamjedbi] onih češće zamjećivanih i iznova proizvedenih.

§ 564

Kao što zamjedba zatamnjuje uobraženja, tako iz istog razloga uobraženje onoga nedavnijega snažnije zatamnjuje slabije uobraženje davnijega. Stoga od jednako jasnih zamjećivanih onaj nedavniji jasnije uobražavam, osim ako sam od drugdje spriječen.

§ 565

Najmanja fantazija bila bi ona koja bi jedno jedino najsnažnije zamjećivano, najčešće iznova proizvedeno i najnedavnije, pri najslabijim i prethodećim i združenim raznorodnim opažajima, ipak najzatamnjenije predstavljala. Dakle, što više, što slabije zamjećivanih, što rjeđe iznova proizvedenih, nakon što duljega vremena, pri što snažnijim združenim i prethodećim opažajima, može iznova proizvesti što istinitije, jasnije, izvjesnije, to je veća.

§ 566

Što je tuplji ili oštrij osjet kojim je zamijećena stvar što ju uobražavam, to zatamnjenije ili jasnije može biti uobraženje te stvari.

§ 567

Uobraženja razlikujem od zamjedbi 1) stupnjem jasnoće, 2) nemogućnošću ujednog postojanja prošloga stanja, u kojemu se nalaze, sa sadašnjim, u kojem se nalaze zamjedbe. Stoga ako bi snažnija uobraženja i slabije zamjedbe bile, koliko se zapaža, jasnoćom jednake, ipak preostaje druga oznaka razlike, različitost okolnosti. A gdje je iz njih očito da oba opažaja nisu zamjedbe, zamjedbom držim onaj u kojemu jasno opažam što veću složenost i povezanost sa združenim zamjedbama, s uobraženjima, osobito onih najbliže prethodnih, i opažajima budućih, osobito neposredno predstojećih. Dakle jasno spoznajem da drugi [opažaj] nije zamjedba.

§ 568

Uobraženje biva lakšim 1) ako je ono što se uobražava jasnije zamijećeno, 2) ako je češće iznova proizvedeno, 3) kroz međuvremena slabijih predstava, tako da bi uvijek imalo svjetlo novosti, 4) ako nije tako davno, 5) ako slijedi za slabijima i 6) spojenim s raznorodnim opažajima, te stoga slijedi ili za nikakvim ili ne osobito jasnim raznorodnim zamjedbama, 7) ili je spojeno s predstavama koje su češće bile združene sa onima što ih treba uobraziti.

§ 569

Spriječeno biva uobražavanje 1) sprečavanjem toga da se i malo, ili uopće ikako, uобрази ono što se zamjećuje, kao i 2) toga da bude ponovo proizvedeno, osobito 3) prekidanjem ponovne proizvodnje slabijim opažajima, kad već i samo neprekidno nastavljanje zatamanjuje; zatim 4) odgodom samoga ponovnog proizvodnje, dok se u međuvremenu mnogo toga živahno misli; uz to 5) biva spriječeno i ako slijedi za snažnijim opažajima, ili ako 6) biva spojeno s raznorodnim [opažajima], te stoga i s istim takvim zamjedbama ili uobraženjima, ili pak 7) opažajima, bilo pojedinačnima bilo ujedno uzetima, koji su malo ili posve nikako, nikada ili samo rijetko, bili združeni s onim što se uobražava.

§ 570

Budući da je u svakoj zamjedbi nešto zatamnjenoga i da je uobraženje uvijek manje jasno od njegove zamjedbe, to će čak i u odjelitom uobraženju biti mnogo zbrkanosti, te je svako uobraženje osjetilno, [naime] ono koja mora biti oblikovano nižom spoznajnom sposobnošću. Znanost uobrazbenog mišljenja i izlaganja tako mišljenoga je *estetika fantazije*.

§ 571

Kad fantazija predstavlja u potpunosti ono isto što sam zamijetio, uobraženja su istinita i nisu isprazne fantazme, odnosno lažna uobraženja, premda i ne bivaju opažena potpuno jednakom jasnoćom. Nastrojenost za oblikovanjem ispraznih fantazmi je *razuzdana fantazija*, dok je, naprotiv, *sputana fantazija* nastrojnost istinitog uobražavanja.

Odsjek V: Prozirivost

§ 572

Opazam istovjetnosti i različitosti stvari. Dakle imam sposobnost opažanja istovjetnosti i različitosti stvari. Prva sposobnost bila bi najmanja kad bi bila dovoljna za najslabije predstavljanje jedne

jedine najmanje istovjetnosti samo dvaju najsnažnije opaženih najistijih, pri najslabijim združenim i prethodećim raznorodnim opažajima. Dakle što više njih, što manje poznatih, što različitijih, što više, što veće istovjetnosti, stoga podudarnosti, jednakosti, dakle i jednakosti omjerâ, odnosno *razmjernosti*, sličnosti, pri što snažnijim združenim i prethodećim raznorodnim opažajima, što jasnije opaža, to je ona veća. Nastrojenost zapažanja istovjetnosti stvari je *duh u strogom smislu kazan*.

§ 573

Najmanja sposobnost opažanja različitosti stvari bila bi ona koja bi najneznatnije opazala jednu jedinu najmanju različitost samo dvaju najsnažnije opaženih najrazličitijih, pri najslabijim prethodećim i združenim raznorodnim opažajima. Dakle što više njih, što manje poznatih, što istijih, što većeg broja, što veće različitosti, stoga nepodudarnosti, nejednakosti, dakle i nejednakosti omjerâ, odnosno *nerazmjernosti*, nesličnosti, pri što snažnijim prethodećim i združenim raznorodnim opažajima, što snažnije predstavlja, to je veća. Nastrojenost zapažanja različitosti stvari je *oštroumnost*. Oštrouman duh je *prozirivost*.

§ 574

Zakon sposobnosti proziranja istovjetnosti stvari, dakle duha, ovaj je: ako je predstavljena oznaka $\tau\omicron$ A kao oznaka $\tau\omicron$ B, predstavljaju se A i B kao isto. Zakon sposobnosti opažanja različitosti stvari, dakle oštroumnosti, ovaj je: Ako je predstavljena oznaka $\tau\omicron$ A kao protivna $\tau\phi$ B, opažaju se A i B kao različiti.

§ 575

Istovjetnosti i različitosti stvari opažam ili odjelito ili osjetilno. Stoga su sposobnosti opažanja istovjetnosti i različitosti, dakle duh, oštroumnost i prozirivost, ili osjetilne ili razumske. Estetika prozirivosti je dio estetike o duhovitom i oštroumnom mišljenju i izlaganju.

§ 576

Budući da su sva u ovome svijetu dijelom ista, a dijelom različita, predstave istovjetnosti i različitosti u njima, stoga i *igre duha* (stvaralaštva), tj. misli ovisne o duhu, i *istančanosti*, misli ovisne o oštroumnosti, bivaju pobuđene duševnom silom predstavljanja sveukupnosti. Lažne igre *duha* nazivaju se njegovim *varkama*, a lažne istančanosti *ispraznim peckanjima*.

§ 577

Budući da su viši stupnjevi duševnih sposobnosti nastrojenosti, a učestalo ponavljanje istorodnih ili glede vrsne razlike sličnih djelatnosti je *vježba*, to se vježbom uvećavaju duševne nastrojenosti. Duševne *nastrojenosti* koje ne ovise o vježbi, a ipak su naravne, nazivaju se *urođenim sklonostima* (naravnim udešenostima). One nastrojenosti koje ovise o vježbi zovu se *stečene*, nadnaravne se zovu *usadene*, a one [koje potječu od] spoznajnih sposobnosti *teorijske*.

§ 578

Oštroumnost i duh, u strogome smislu uzeti, te stoga i prozirivost, su teorijske nastrojenosti. Što su one više urođene, to lakše se uvećavaju vježbom. Isto to vrijedi za nastrojenost zamjećivanja i uobražavanja. Onaj u kome je znatniji manjak duha, taj je *glup* (tromi duh), [u kome je manjak] oštroumnosti, [taj je] *tupava glava*. Onaj u kome je znatniji manjak obojega, taj je *budalast čovjek*. Budući da svaka zabluda drži ono lažno istim s istinitim, ona je varka sposobnosti opažanja istovjetnosti stvari, a može se spriječiti oštroumnošću. Stoga su zablude prigode za istančanosti.

Odsjek VI: Pamćenje

§ 579

Iznova proizvedenu predstavu opažam kao istu koju sam nekoć proizveo, tj. *prepoznajem* (sjećam se). Dakle imam sposobnost prepoznavanja iznova proizvedenih predstava, odnosno *pamćenje*, i to ili osjetilno ili razumsko.

§ 580

Zakon je pamćenja: kad su predstavljeni mnogi opažaji koji slijede jedan za drugim sve do sadašnjega i koji imaju [nešto] djelomično zajedničko, biva to djelomično zajedničko predstavljeno kao sadržano u prethodećemu i sljedećemu, te stoga biva pamćenje pobuđeno duševnom silom predstavljanja sveukupnosti.

§ 581

Sve ono što biva predstavljeno tako da bi jednom moglo lakše biti prepoznato, to *pohranjujem u pamćenje*. Stoga sve ono što se češće i jasnije iznova proizvodi, obraćanjem pažnje na istovjetnosti i različitosti pojedinačnih opažaja, to biva u pamćenje duboko pohranjeno.

§ 582

Kad se opažaj vrati, ili ga mogu jasno prepoznati, i tada kažem da njegov predmet *držim u pamćenju*, ili to ne mogu, te sam njegov predmet *zaboravio*. Odatle je nemogućnost prepoznavanja iznova proizvedenoga opažaja *zaborav*. Ono pomoću čega se prisjećam onoga što sam bio zaboravio, to mi nešto *doziva u pamćenje*. Pomoću združenih ideja prizivam si nešto u pamćenje, tj. *prisjećam se*. Dakle imam sposobnost prisjećanja, odnosno *prisjećanje*.

§ 583

Prisjećanje slijedi pamćenje s obzirom na ovo pravilo: iznova proizvedene opažaje pamtim pomoću združenih posrednih ideja. Prisjećanje koje se sjeća pomoću združenih ideja mjesta je *mjesno pamćenje*, pomoću združenih ideja dobâ je *sinhronizam*.

§ 584

Najmanje pamćenje bilo bi ono koje bi najslabije prepoznavalo jedan jedini najmanji, najpažljivije, najčešće, najnedavnije iznova proizvedeni opažaj, pri najslabijim raznorodnim prethodećim i združenim opažajima. Dakle ono je to veće što napregnutije prepozna što više njih, što većih, što slabijih, što rjeđe iznova pro-

izvođenih, nakon što duljega vremena, proteklog uz raznorodne najснаžnije opažaje, pri što снаžnijim raznorodnim prethodećim i združenim opažajima.

§ 585

Veće se pamćenje naziva *dobrim* i *sretnim*, te, ukoliko može mnogo toga i velikoga prepoznati, *opsežnim* (bogatim, obilnim), ukoliko [može prepoznati] čak i ono slabašnije iznova proizvedeno, pri dosta снаžnim raznorodnim prethodećim i združenim predstvama, zove se *čvrstim*, ukoliko može prepoznati nakon duljega vremenskog razmaka, zaposjednutog dosta снаžnim raznorodnim opažajima, *ustrajnim*, ukoliko [može prepoznati] ono rjeđe iznova proizvedeno, *spособnim*, ukoliko ponešto uzmaže prepoznati napregnutije, *kreпkim*, ukoliko mu je potrebno manje da bi se prisjetilo, *čilim*.

§ 586

Značajni manjak dobra pamćenja je *zaboravljivost*. Zabluda ovisna o pamćenju naziva se *pogreškom pamćenja*. No pamćenje može prethodeći opažaj ustanoviti kao isti sa sljedećim u onome stupnju u kojem on to ipak nije. Dakle je pamćenje *kolebljivo*, tj. moguće su njegove pogreške. Pamćenje koje nije jako kolebljivo je *pouzđano*. Onima koji su puni duha ne pripada osobito pouzđano pamćenje, ali njegova se pouzđanost uvećava oštroumnošću.

§ 587

Splet pravila za usavršavanje pamćenja je *mnemoničko umijeće*. Mnemonika osjetilnoga pamćenja je dio estetike koji propisuje pravila proširenja pamćenja, njegova učvršćenja, održanja, poticanja, činjenja sposobnijim i pouzđanijim.

§ 588

Ako se prethodeća fantazma drži sa sljedećom zamjedbom ili uobraženjem u onome stupnju istom u kojem ona to nije, nastaje pogreškom pamćenja, iz izvorišta zabludâ, isprazna fantazma. Drži li se ona, istim postanjem, zamjedbom, tad nastaje pogreška osjetâ.

§ 589

Povezivanjem i *razdvajanjem* fantazmi, tj. obraćanjem pažnje na samo jedan dio nekog opažaja, *utvaram*. Dakle imam *poetsku* sposobnost utvaranja. Budući da povezivanje jest predstava mnogih kao jednoga, dakle pobuđuje se sposobnošću opažanja istovjetnosti stvari, to se sposobnost utvaranja pobuđuje putem duševne sposobnosti predstavljanja sveukupnosti.

§ 590

Pravilo je sposobnosti utvaranja: dijelovi fantazmi opažaju se kao jedno cjelovito. Opažaji odatle nastali zovu se *utvarama* (zamišljajima), a one lažne *himerama*, praznim fantazmama.

§ 591

Staviš li da su utvaranjem sastavljena ona nezdruživa, ili razdvojena ona koja, kad se uklone, biva ukinuto [i *sámo*] ono što se uobražava – kao bitna [svojstva], bit, pridjevci –, ili da se od onoga što se utvara otklone svi načini, svi odnosi, ili neki načini, neki odnosi, a da ne budu nadomješteni drugima nužnim za usustavljanje onoga zbiljskog i individuuma, dok se ipak ono utvarano predstavlja kao individuum i ono zbiljsko, tad nastaju u tim pojedinačnim slučajevima himere, varkom sposobnosti opažanja istovjetnosti stvari, i pače prazne fantazme bivaju pogreškom pamćenja, putem prividnog prepoznavanja, čak još osnažene.

§ 592

Najmanja sposobnost utvaranja bila bi ona koja bi najslabashije povezivala samo dvije najснаznishje fantazme, ili bi sasvim neznatno razdvajala najmanji jedan jedini dio jedne jedine najveće fantazme. Dakle što više njih, što veće, što manje снаznishje povezuje, što više što većih dijelova što više što manjih fantazmi što više razdvaja, što više oboje od toga čini i što снаznishje, to je veća. Veća sposobnost utvaranja može se zvati *plodnom* (izdašnom), ona himerama sklona *nastranom* (ekstravagantnom, rapsodičnom), ona

koja se od njih čuva *arhitektonskom*. *Mitska estetika* je dio estetike o izmišljanju i izlaganju utvara.

§ 593

Kad spavajući jasno uobražavam, *snivam*. Uobraženja onoga tko sniva su *snovi subjektivno uzeti*, ili istiniti ili varljivi, te su ili naravni, naravi duše pobuđeni, ili nisu duši naravni, oni koji su joj nadnaravni. Stoga će, ako nisu pobuđeni sveukupnom naravi, biti nadnaravni.

§ 594

Kod onoga tko spava fantazija razuzdanije i sposobnost utvaranja nastranije nego u onoga koji je budan proizvode živahnija uobraženja i utvare, nezatamnjene snažnijim zamjedbama. Oni čiji snovi običavaju biti praćeni zamjetljivijim kretanjama tijela sličnim onima što prate vanjske zamjedbe u budnih, ti su *mjesečari*. Oni koji dakle budni običavaju poneka uobraženja držati zamjedbama, ti su *fantasti* (vizionari, fanatici), oni koji ih sasvim brkaju sa zamjedbama, ti su *ludaci*, pa bi dakle *ludilo* bilo stanje onoga tko budan uobičajeno uobraženja drži zamjedbama, a zamjedbe uobraženjima.

Odsjek VIII: Predviđanje

§ 595

Svjestan sam svojega budućeg stanja, stoga i budućeg stanja svijeta. Predstava budućeg stanja svijeta, stoga i mojega budućeg stanja je *predviđanje*. Predviđam, dakle imam sposobnost predviđanja pobuđenu duševnom silom predstavljanja sveukupnosti shodno postavljenosti mojega tijela.

§ 596

Zakon predviđanja je: kad su opažene zamjedba i uobraženje koji imaju djelomično zajednički opažaj, proizlazi opažaj cjelovitoga

budućeg stanja, u kojemu su različiti dijelovi zamjedbi i uobraženja spojeni. To znači: iz sadašnjega se, oplodenog prošlim, rađa ono buduće.

§ 597

Budući da predstavljam, stoga i predviđam, shodno postavljenosti mojega tijela, a da su pak ona koja izvanjski zamjećujem bliža tijelu od onih koja predviđam, a tek ću ih jednom zamijetiti, to je očito zašto ona prva mogu biti jasnija i snažnija od ovih drugih. Jer dakle zamjedbe koje postoje zajedno s predviđanjima ova još zatamnjuju, ne predviđam ništa tako jasno kao što ću to zamjećivati, ali ipak tako da stupanj jasnoće u predviđanju ovisi o stupnju jasnoće u budućoj zamjedbi.

§ 598

Ono sve što sam češće zamjećivao, češće uobražavao, to jasnije predviđam nego ono što sam rjeđe [zamjećivao i uobražavao]. Uobraženja uspostavljaju ona već zamijećena, to znači veoma snažno opažena. Odatle, budući da su i ona snažnija od predviđanja, koja još nisu veoma snažno opažena, zatamnjuju ih ona znatno, zajedno sa zamjedbama. A budući da predviđanje onoga bliže predstojećeg može biti jasnije od predviđanja udaljenijega predstojećeg, to će u tom slučaju i predviđanje bližega zatamnjevati predviđanje udaljenijega, te će zatamnjenost udaljenijega osvjetljavati predviđanje bližega. Dakle, od onih jednako jasnih koja ću zamijetiti, ono bliže predstojeće predviđam jasnije od onog udaljenijeg.

§ 599

Najmanja sposobnost predviđanja bila bi ona koja bi ipak najslabishnije predstavljala jedno jedino što se najснаžnije i najbliže zamjećuje, što je najčešće zamjećivano i iznova proizvedeno uobražavanjem, pri najslabijim raznorodnim prethodećim i združenim opažajima. Dakle sposobnost predviđanja je to veća što snažnije predstavlja ona što neznatnija zamjećivana, što udaljenija, što

rjeđe zamjećivana ili uobražavanjem iznova proizvedena, pri što snažnijim prethodnim i združenim opažajima.

§ 600

Što je tuplji ili oštiji osjet, od strane kojeg je već zamijećeno ono što predviđam, što je manja ili veća fantazija onoga što se predviđa, to će zatamnjenije ili jasnije biti predviđanje.

§ 601

Predviđanja razlikujem od zamjedbi i uobraženja 1) stupnjem jasnoće, kojim zaostaju i za zamjedbama i za uobraženjima, 2) nemogućim zajedničkim postojanjem s prošlim stanjima i s onim sadašnjim. Tako da kad bi snažnije predviđanje bilo, koliko se za paža, jednake jasnoće kao i slabije uobraženje ili čak i zamjedba, mogu se ipak razlikovati drugotnom značajkom. Ako i iz okolnosti razaznajem koje nisu zamjedbe, jasno razaznajem da nisu ni uobraženja one koje se shvaćaju kao nepovezane sa združenim uobraženjima, čak i s prethodnim i slijedećim zamjedbama, i koje se ne može ujedno zamjećivati.

§ 602

Olakšava predviđanje ako je ono što se predviđa 1) ono što će se jasnije zamijetiti, 2) velikim dijelom već zamijećivano 3) i iznova proizvedeno uobražavanjem, 4) predviđeno već češće, i to 5) uz vremenske razmake slabijih opažaja, tako da je uvijek imalo svjetlo novosti, 6) ako neće tako mnogo kasnije biti zamijećeno, 7) ako ima slabije raznorodne prethodne i združene opažaje, dakle ako za takvima ili nikakvima ili ne osobito jasnim zamjedbama i uobraženjima slijedi i njima je praćeno, 8) te ako slijedi za i praćeno je snažnijim jednako tako uobraženjima kao i zamjedbama koje s onim što se predviđa imaju djelomične zajedničke opažaje.

§ 603

Predviđanje biva spriječeno ako 1) biva spriječena buduća zamjedba onoga što se predviđa, 2) ako biva spriječena sadašnja zam-

jedba onih što su najvećim dijelom ista s onim što se predviđa 3) i njihovo uobraženje, 4) kao i ako bivaju spriječena prva predviđanja, osobito 5) prekinuta slabijim opažajima, kad njih već i samo nastavljanje zatamnjuje, 6) ako biva odogođeno ono što se predviđa, 7) ako ono ima snažnija raznorodna prethodna i združena uobraženja i zamjedbe, 8) i takva slabija koja s onim što se predviđa imaju zajedničke opažaje.

§ 604

Budući da je u svakoj zamjedbi i uobraženju nešto zatamnjenoga i da je predviđanje manje jasno od zamjedbe i uobraženja istoga, to je čak i odjelitom predviđanju primiješano mnogo zbrkanosti i zatamnjenosti te je sve moje predviđanje osjetilno, pobuđeno nižom spoznajnom sposobnošću, a mantika, koja upravlja njegovom spoznajom i izlaganjem, je dio estetike.

§ 605

Bivaju li predviđana ona koja su u potpunosti ista s onima što će biti zamijećena, predviđanja su istinska, odnosno *predzamjedbe*, premda se ne opažaju na isti način, s jasnoćom jednakom onoj zamjedbi. Biva li zamijećeno ono što je predzamijećeno, tad se *predviđanje ispunja*. Predviđanje koje se ne ispunja je *varljivo*, izvor praktičkih zabluda.

Odsjek IX: Sud

§ 606

Opazam savršenost i nasavršenost stvari, tj. *rasuđujem*. Dakle imam sposobnost rasuđivanja. Ona bi bila najmanja kad bi najslabašnije predstavljala jednu jedinu najmanju savršenost i nesavršenost jednog jedinog najsnažnije opaženog, pri najslabijim raznorodnim prethodnim i združenim opažajima. Dakle sposobnost rasuđivanja je to veća što snažnije predstavlja što više što većih, također što slabašnije opaženih, što više što većih savršenosti i nesavršenosti, pri što snažnijim združenim i prethodnim

raznorodnim opažajima. Nastrojenost rasuđivanja stvari je *sud*, i to se onaj o predviđanjima naziva *praktičkim*, a o ostalima *teorijskim*, i ukoliko čak i u zatamnjenijih opaženih ipak razotkriva mnoge savršenosti i nesavršenosti *prodoran* je.

§ 607

Zakon sposobnosti rasuđivanja je: opaze li se raznovrsne suvislosti ili nesuvislosti stvari, biva opažena njezina ili savršenost ili nesavršenost. Budući da to biva ili odjelito ili neodjelito, to će sposobnost rasuđivanja, stoga i sud, biti ili osjetilni ili razumski. Osjetilni sud je *ukus u širem značenju* (okus, nepce, dobar nos). *Kritika najšire kazana* je umijeće rasuđivanja. Odatle je umijeće obrazovanja ukusa, odnosno ono o osjetilnom rasuđivanju i izlaganju svojega suda *kritička estetika*. Onaj tko raspolaže razumskim sudom je *kritičar u širem značenju*, odakle je *kritika u općenitome značenju* znanost pravila o savršenosti ili nesavršenosti odjelitoga rasuđivanja.

§ 608

Ukus u širem značenju o *onima osjetivim*, tj. onima što bivaju zamijećivana, je *sud osjetâ*, i pridaje se onome osjetilnom organu kojim se zamjećuje ono što se rasuđuje. Stoga postoji sud očiju, ušiju itd. Tako se ova sposobnost rasuđivanja, kao i sve, pobuđuje duševnom silom predstavljanja sveukupnosti, budući da je sve u ovome svijetu dijelom savršeno, dijelom nesavršeno. Lažne prosudbe su *promašaji suda*. Sposobnost rasuđivanja sklona promašajima zove se *nagli sud*. Takav je *ukus iskvaren*. Ustrojenost čuvanja od promašaja suda je njegova *zrelost*. Takav ukus je *nepučki okus* (čistiji, izobraženi); onaj u rasuđivanju oštroidan za razotkrivanje čak i manjih skladnosti i neskladnosti je *istančan*. Promašaji suda osjetâ su njegove pogreške.

§ 609

Što su urođeniji pamćenje, prisjećanje, sposobnost utvaranja, nastrojenost predviđanja i sud, to se lakše uvećavaju vježbama.

Odsjek X: Naslućivanje

§ 610

Onaj tko predviđeni opažaj predstavlja kao isti s onim što će ga jednom opaziti, taj *naslućuje*, dakle ima sposobnost naslućivanja, odnosno *naslućivanje u širem značenju*. Opažaji na taj način putem naslućivanja pobuđeni su *slutnje šire kazane*, ili osjetilne ili razumske. *Slutnje strože uzete* i *naslućivanje* samo su osjetilni. Osjetilne slutnje su predmet estetičke mantike.

§ 611

Zakon naslućivanja je ovaj: predstavlja li se u opažajima što slijede za sadašnjim opažajima neki koji ima djelomično zajedničko s prethodećim, to djelomično zajedničko predstavlja se kao sadržano u prethodećem i sljedećem. Dakle kao što se odnosi pamćenje spram uobrazilje tako se odnosi naslućivanje spram predviđanja.

§ 612

Osjetilno naslućivanje je *očekivanje sličnih slučajeva*, koje ima ovo pravilo: ili zamjećujem ili uobražavam ili predviđam A, koje s drugim predviđenim B ima mnogo zajedničkoga, te stoga B predstavljam kao da će biti isto s A. Onaj čiji duh naslućuje pomoću ideja združenih onome predviđenom, *nagađa*, stoga ima sposobnost nagađanja, koja se spram naslućivanja odnosi kao pri-sjećanje spram pamćenja.

§ 613

Sposobnost nagađanja je naslućivanje koje slijedi ovo pravilo: predviđeni opažaj duh naslućuje posredstvom združenih ideja.

§ 614

Najmanje naslućivanje bilo bi ono koje bi i jedno jedino najmanje, naj snažnije i najčešće predviđano, najbliže predstojeće, pri najslabijim prethodnim i združenim raznorodnim opažajima, ipak najslabije opažalo.

§ 615

Što više njih, što veća, što rjeđe i što slabašnije predviđana, što u duljem ranijem vremenu, u kojemu su protjecali što snažniji opažaji, pri što snažnijim prethodnim i združenim raznorodnim [opažajima], naslućivanje što snažnije opaža, to je veće, to su manje potrebna nagađanja.

§ 616

Značajna nastrojenost naslućivanja je *sposobnost pogađanja*, ili naravna, bilo prirodna bilo stečena, ili usađena. Ta posljednja je *proročki dar*. Slutnja iz pogađačke sposobnosti je *pogađanje*, ona iz proročkog dara je *proročanstvo* (prorokovanje).

§ 617

Zablude koje ovise o naslućivanju su prazne slutnje, pogrešna predviđanja, pobrkana s istinskima zbog greške sposobnosti opažanja istovjetnosti stvari. Ako u meni jesu neka naslućivanja, očekivanja sličnih slučajeva, nagađanja, bivaju oni pobuđeni duševnom silom predstavljanja sveukupnosti.

§ 618

Ako se ono što se predviđa drži s nekim prethodećim zamijećenim, ili fantazmom, ili predviđenim, istim u onome stupnju u kojemu to nije, nastat će varka predviđanja praznim naslućivanjem.

Odsjek XI: Sposobnost označavanja

§ 619

Znakove opažam kao jedno s onima označenim. Dakle imam predstavljanjem sposobnost spajanja znakova s označenima, koja se može zvati *sposobnošću označavanja*. A budući da u ovome svijetu postoji značenjska povezanost, to se opažaji sposobnosti označavanja pobuđuju duševnom silom predstavljanja sveukupnosti.

Značenjska se povezanost spoznaje ili odjelito ili neodjelito, te će stoga sposobnost označavanja biti ili osjetilna ili razumska.

§ 620

Spajaju li se opažanjem znak i označeno, te je opažaj znaka veći od opažaja označenoga, takva se *spoznaja zove simboličkom*, a ako je veća predstava označenoga od one znaka, *spoznaja će biti zorna* (intuicija). U obim spoznajama sposobnosti označavanja ovaj je zakon: jedan od združenih opažaja biva sredstvom spoznavanja postojanja drugoga.

§ 621

Stavi da se varkom sposobnosti spoznavanja istovjetnosti stvari znakom drži ono što to nije, a onim označenim ono što to nije, nastat će lažna simbolička i zorna spoznaja. Stavi da se na isti način znamenjem drži nešto što to nije, nastat će varke predviđanja, osnažene prividnim naslućivanjima i nagađanjima.

§ 622

Najmanja sposobnost označavanja bila bi ona koja bi jedan jedini najmanji znak najslabije spajala s jednim jedinim najmanje označenim, pri najslabijim prethodnim i združenim raznorodnim opažajima. Dakle što sposobnost označavanja snažnije spaja što više što većih znakova sa što više što većih označenih, pri što snažnijim združenim i prethodnim raznorodnim opažajima, to je veća. Znanost osjetilne spoznaje koja se bavi znakovima i njihovim uspostavljanjem je *estetika označavanja*, jednako tako heuristička kao i hermeneutička. Umijeće označavanja govora je *filologija* (gramatika šire kazana), i ona koja poučava o onomu svemu što je zajedničko mnogim djelomičnim jezicima je *sveopća*. Filologija koja naučava pravila I) opća, koja se mogu zapaziti u svakome govoru, ukoliko [se odnosi na] 1) njegove riječi i dijelove, tad je *ortografija* šire kazana, 2) ukoliko na fleksiju, tad je *etimologija* (analogija), 3) ukoliko na povezanost, odnosno konstrukciju, tad je *sintaksa*, 4) ukoliko na kolikoću, tad je *prozodija*. Splet tih disciplina je *gramatika* (strože kazana). 5) Ukoliko [se odnosi na] na ono označeno, tad je *leksika* (leksikografija), ukoliko na 6) način

pisanja, tad je *grafika*. Kad naučava II) posebna pravila, npr. *elo-kvencije*, odnosno savršenosti u osjetilnom govoru, i to ako je ovaj 1) općenito promatran, tad je *besjedništvo*, 2) ako je promatran uposebljeno, tad se bavi ili nevezanim govorom, *retorika*, ili vezanim, *poetika*. Ove su discipline, zajedno sa svojim pojedinačnim kćerkama, ukoliko pokazuju pravila zajednička mnogim djelomičnim jezicima, *sveopće*.

§ 623

Budući da vanjske zamjedbe onoga tko spava nisu jasne, to će san, u kojemu su slabije i fantazme, biti za osjetilno predviđanje prikladniji od stanja onoga tko je budan. Splet pravila za naslućivanje predviđanja iz snova je *kritika snova*.

Odsjek XII: Razum

§ 624

Moja duša nešto spoznaje odjelito. Sposobnost da se nešto odjelito spozna je *viša spoznajna sposobnost* (duh), razum, koja mi pripada.

§ 625

Kako imam sposobnost obraćanja pažnje, *pažnju*, onu odvlačenja, *odvlačenje*, i razdvajanja, odnosno odvlačenja dijela od cjeline, i one se pokazuju u zamjedbama, uobraženjima, predviđanjima itd., ukoliko se njihovi predmeti odnose spram mojega tijela, to one bivaju pobuđene duševnom silom predstavljanja sveukupnosti shodno postavljenosti tijela.

§ 626

Pažnja sukcesivno usmjerena na dijelove cjeline opažaja je *refleksija*. Pažnja na cjelinu opažaja nakon refleksije je *usporedba*. Reflektiram. Uspoređujem. Dakle imam sposobnost reflektiranja i uspoređivanja, pobuđene duševnom silom predstavljanja sveukupnosti shodno postavljenosti tijela.

§ 627

Zakon pažnje je: ona kojih opažam više [oznaka], kojih manje zatamnjene nego drugih, ta opažam jasnije od drugih. Odatle je pravilo refleksije: na onaj dio čijih u opažaju cijeloga više manje zatamnenih oznaka opažam, obraćam pažnju više nego na ostale, dok je pravilo usporedbe ovo: opazim li pri reflektiranju na dijelove cijeloga opažaja više njegovih oznaka, i jasnijih, kasnije na njega obraćam više pažnje.

§ 628

Najmanja pažnja bila bi ona koja bi jedan jedini najmanji opažaj, pri najzatamnjenijima ostalima, prikazivala samo jedan jedini stupanj jasnijim. Stoga, što jasnije prikazuje što više što većih opažaja, među što jasnijima, to je pažnja veća. Nastrojenost pri opažanja mnogih je *protegnuće pažnje*, nastrojenost pri opažanja osobito jasnih, čak i među najjasnijima, je *napregnutost* pažnje. Nastrojenost obraćanja pažnje na isto za dulje vrijeme je *usredotočenost* pažnje.

§ 629

Zakon odvlačenja je ovaj: sve ono čega opažam manje oznaka od drugih, i čega su oznake nejasnije od oznaka drugih, biva predstavljeno zatamnjenije od drugih. Odatle je pravilo razdvajanja ovo: u opažaju cijeloga se onaj dio čijih je oznaka manje, i nejasnije su od drugih, opaža zatamnjenije od drugih.

§ 630

Najmanje odvlačenje bilo bi ono koje bi jedan jedini najmanji opažaj, među najjasnijim ostalima, prikazivalo samo jedan jedini stupanj zatamnjenijim. Stoga je odvlačenje to veće što zatamnjenije prikazuje što više što većih opažaja onih što zatamnjenijih.

§ 631

Mojega razuma je ovaj zakon: ako, dok uspoređujem, odvlačim od onih neuspoređenih, ono što preostaje opaženo je odjelito. A kako je moj razum konačan, ovaj zakon je zakon konačnoga razuma,

koji obraćajući pažnju, reflektirajući, uspoređujući, odvlačeći i razdvajajući biva pobuđivan duševnom silom predstavljanja sveukupnosti.

§ 632

Predstava stvari razumom je njezin *pojma*. Odatle je *pojmljivo* ono čega se može oblikovati odjelit opažaj, a *u sebi* [pojmljivo] je ono što se, u sebi gledano, može odjelito pojmiti. No u svakome mogućem bit i afekcije nisu u potpunosti iste, te se stoga mogu uzajamno jedne od drugih razlikovati. Dakle u svakome mogućem jesu oznake koje se ne mogu jasno spoznati, i odatle je svako moguće u sebi nepojmljivo.

§ 633

Nepojmljivo u sebi (apsolutno) bilo bi ono čega bi se, gledanog u sebi, uključivao odjelit opažaj. To je samo ništa. A *odnosno takvo pojmljivo* je ono za odjelito spoznavanje čega su dovoljne sile nekog danog razuma. Ono pak za razumijevanje čega sile nekog danog duha nisu dovoljne je *odnosno nepojmljivo* (smješteno iznad danoga razuma). Stoga mnogo toga što je u sebi valjano pojmljivo može biti smješteno iznad mojega razuma.

§ 634

Budući da postoji razlika jasnoće stvari i one oznaka stvari, može se pomoću množine i jasnoće oznaka uvećavati jednako tako napregnuta kao i protegnuta [jasnoća stvari]. Onaj *opažaj* koji ima više oznaka i živahnijih nego drugi odjeliti [opažaji], bit će *protegnuto odjelitiji*. Onaj koji ima napregnuto jasnije oznake nego drugi odjeliti bit će (napregnuto odjelitiji) *čistiji*.

§ 635

Što više na stvar obraćam pažnju reflektirajući i uspoređujući, to biva njezino razumijeće protegnuto odjelitije. Što više na oznake razumljenoga ponovo obraćam pažnju, reflektirajući i uspoređujući, te što više odvlačim od neuspoređenih, to biva proizvedeno čistije razumijeće.

§ 636

Što manje na stvar obraćam pažnju, ili čak i dovoljno obraćajući pažnju ipak manje reflektiram, ili čak i dovoljno reflektirajući ipak manje uspoređujem, to će njezino razumijeće biti manje protegnuto odjelito. Što manje ponavljam iste čine u oznakama razuma, što manje odvlačim od neuspoređenih, to nečistiji ostaje odjeliti opažaj.

§ 637

Najmanji bi razum bio onaj koji bi razlikovao samo najmanje, najnejasnije oznake jednog jedinoga najmanjega među najslabijim raznorodnim prethodnim i združenim opažajima. Što više dakle razum razlikuje što jasnijih oznaka što većega broja što većih [opažaja], među što snažnijim prethodnim i združenim raznorodnima, to je veći. Savršenost razuma u oblikovanju napregnuto odjelitih oznaka je *dubina*, a veća dubina je *čistoća*. Savršenost istoga u oblikovanju protegnuto odjelitih oznaka je *ljepota razuma*.

§ 638

Smanji li se pažnja na izvjesni predmet, dok obraćam pažnju mnogim združenim raznorodnim opažajima, *bivam rastresen*. Stoga same zamjedbe bivaju rastresenošću zatamnjene i svaka pažnja na izvjesni predmet biva rastresenošću zapriječena. Odvlačenje rastresenoga duha od mnogih raznorodnih opažaja, kojim se uvećava pažnja na izvjesni predmet, je *sabiranje duha*. Stoga je sabiranje duha, te dakle i odvlačenje, zapreka za rastresenost. No zapreka zapreke je sredstvo za svrhu. Stoga će sabiranje duha, te dakle i odvlačenje, unaprijediti pažnju. Pažnja unapređuje odvlačenje, stoga i sabiranje duha.

§ 639

Razumom bivaju upotrebljavani odjeliti opažaji koji ga pobuđuju. Nastrojenost upotrebe razuma naziva se *upotrebom razuma*, koja je u meni stečena nastrojenost. Onaj tko još nije stekao razum koliki se zahtijeva za govorenje, *neodrastao* je, onaj tko još nije stekao toliki koliki se zahtijeva za teže poslove zajedničkoga ži-

vota, i za više od toga, je *naravno zaostao*, kao što je *naravno napredan* onaj koji je stekao toliko upotrebe razuma koliko se zahtijeva za poslove zajedničkoga života, i za više od toga. Onaj čija je upotreba razuma znatnije manja no u većine jednakih po dobi je *priprost u lošem značenju*. Oni u kojima se ne zapaža nikakva, ili gotovo nikakva upotreba razuma, u onoj dobi u kojoj obično biva dobro zapažena, ti su *lišeni duha*.

Odsjek XIII: Um

§ 640

Povezanost nekih opažam zbrkano, nekih odjelito. Dakle imam razum koji opaža povezanost stvari, tj. *um*, i sposobnosti koje zbrkanije spoznaju povezanost, kakve su 1) niža sposobnost spoznavanja istovjetnosti stvari, kojoj pripada osjetilni duh, 2) niža sposobnost spoznavanja različitosti stvari, kojoj pripada osjetilna oštroumnost, 3) osjetilno pamćenje, 4) sposobnost utvaranja, 5) sposobnost rasuđivanja, kojoj pripada osjetilni sud i sud osjetâ, 6) očekivanje sličnih slučajeva, 7) osjetilna sposobnost označavanja. Sve ove, ukoliko su slične u predstavljanju povezanosti stvari, usustavljaju *analogon uma*, splet duševnih sposobnosti koje zbrkano predstavljaju povezanost.

§ 641

Sposobnost odjelitog opažanja istovjetnosti i različitosti stvari, odatle duh i razumska oštroumnost, razumsko pamćenje odnosno *osobnost*, sposobnost odjelitog rasuđivanja, kojoj pripada razumski sud, razumsko naslućivanje odnosno *providenje* (proziranje unaprijed), razumska sposobnost označavanja – je um.

§ 642

Budući da sva u ovome svijetu jesu u sveukupnoj povezanosti, to se um pobuđuje duševnom silom predstavljanja sveukupnosti shodno postavljenosti tijela, i to ovim zakonom: ako u A jasno spoznajem C, [naime] nešto iz čega jasno spoznam zašto treba nešto jasno spoznati u B, tad A i B opažam kao povezane.

§ 643

Ono što može biti spoznato ma i jednim umom, zove se *umljivo*, ono što nikakvim, *neumljivo* (protivno umu). No svako moguće dvostruko je umljivo i povezano. Kako um toga tako i ono njegovo umljeno, zajedno s povezanošću između obojih, pojmljivi su u sebi. Dakle svako moguće je umljivo. Svako neumljivo, svako ono koje je protivno umu, je nemoguće.

§ 644

Ono za razumijevanje povezanosti čega nisu dovoljne sile nekoga danog uma, to je stavljeno izvan okruga danoga uma (sad iznad, sad ispod danoga uma, sad nijedno od toga, a ipak izvan njegova vidokruga). Čiji je dakle um ograničen, poput mojega, njemu mogu mnoga umljiva biti stavljena izvan okruga uma.

§ 645

Najmanji um bio bi najmanji razum koji prozire jednu jedinu najmanju povezanost. Što dakle veći razum, što veću povezanost što više njih prozire, to je veći um. Nastrojenost proziranja veće povezanosti stvari je *temeljitost*, nastrojenost proziranja povezanosti više stvari je *pronikovost uma*. Odatle je i um ili čistiji ili nečistiji.

§ 646

Opazaji uma su umski zaključci, koji ako su istiniti, *um* se naziva *zdravim*, ako su lažni, *iskvarenim*. Splet istinitih zaključaka zove se *um objektivno uzet*, suprotstavljen umu subjektivno uzetom. *Upotreba uma* je nastrojenost upotrebljavanja uma, koja je u meni stečena. Njezina napregnutost je *odgojenost uma*. Stoga svaka filozofijska spoznaja istine odgaja um. No lažno ga silogističko pravilo jamačno kvari.

§ 647

Onaj tko zablude analognoga uma pripisuje iskvarenome umu, ruga se, iz manjka oštroumnosti, s onom sposobnošću spoznava-

nja istovjetnosti stvari. No ipak mogu takve zablude iskvartiti um, postanu li premisama.

§ 648

Budući da je svaka spoznajna sposobnost u meni ograničena, te stoga ima izvjesnu i određivu granicu, to spoznajne sposobnosti duše, međusobno uspoređene, pokazuju između sebe neki određeni odnos i određeni srazmjer, kojim je jedna ili veća ili manja od druge. Određeni međusobni srazmjer spoznajnih sposobnosti u nekome je njegov *duh šire kazan*. Duh u kojemu su mnoge nastrojenosti je *krepak*, onaj u kojemu malo njih ili nijedna, *trom* je, onaj koji se iz tromoga mijenja u krepki, *pobuđuje se*, onaj koji iz krepkoga u tromi, *zatupljuje se*. Ona sposobnost koja je u duhu šire uzetom veća od ostalih daje ime subjektu kojemu duh šire uzet pripada. Odatle je očito koji su duhoviti, oštroumni, pamćevni, predvidni, rasudljivi, razumni, umni u izuzetnome smislu, itd.

§ 649

Jer se spoznajne sposobnosti u izvjesnom srazmjeru jedna spram druge uzajamno odnose te su jedne za izvjesni rod onoga što se spoznaje podobnije od drugih, to onaj duh šire uzet koji je za izvjesni rod onoga što se spoznaje podobniji od drugih dobiva ime od toga roda onoga što se spoznaje. Odatle je očito koji su empirički duhovi, historički, poetički, proročanski, kritički, filozofički, matematički, mehanički, muzički, itd. Oni *duhovi* šire uzeti koji su za sve rodove onoga što se spoznaje znatnije podobniji od mnogih drugih nazivaju se *sveopćima*, a ukoliko stupnjem i množinom spoznajnih sposobnosti mnogo nadilaze mnoge druge, zovu se *višima*.

§ 650

Navika je nastrojenost koja umanjuje nužnost pažnje u izvjesnim djelatnostima. No svaka stečena teorijska nastrojenost mijenja duh šire uzet. Stoga se vježbama i navikom mnogo toga mijenja: često se može promijeniti duh šire uzet, može se pobuđivati ili zatupljivati. Odatle je očito tko može od duhovitoga postati rasudljiv, npr. tko može od poetičkoga duha postati filozofičkim, itd.